

UOT 371 (075)

Nərgiz Nazim qızı Niftəliyeva

*Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertantı
<https://orcid.org/0009-0002-9735-2055>
E-mail: nnifteliyeva@list.ru
[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(2\).213-221](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(2).213-221)*

EMOSIONAL ÜNSİYYƏT ANLAYIŞI VƏ ONUN ÖYRƏNİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ

Наргиз Назим гызы Нифталиева

*преподаватель Мингячевирского Государственного Университета,
диссертант по программе доктора философии
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета*

ПОНЯТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО ИЗУЧЕНИЯ

Nərgiz Nazim Niftəliyeva

*lecturer at Mingachevir State University,
doctorial student in the program of doctor of philosophy
at Azerbaijan State Pedagogical University*

THE CONCEPT OF EMOTIONAL COMMUNICATION AND PERSPECTIVES FOR ITS STUDY

Xülasə. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin fəaliyyətin nəticəsini müəyyən etdiyi müasir dövrdə emosional ünsiyyətin əhəmiyyəti artır. Məqalədə emosional ünsiyyət ünsiyyət və emosiya kateqoriyaları çərçivəsində öncə ayrı, daha sonra eyni müstəvidə təhlil predmeti olur. Ünsiyyət və pedaqoji ünsiyyət anlayışlarının, o cümlədən emosional ünsiyyət anlayışının tərfi verilir. Emosional ünsiyyətin izahı zamanı onun yaranma və inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlili ilə yanaşı, emosional ünsiyyətin strukturu və komponentləri də nəzərdən keçirilir. Xüsusilə funksionallıq müstəvisində bir-birilə sıx şəkildə qarşılaşan ünsiyyət və emosiyaların formalaşdırdığı emosional ünsiyyətin koqnitiv, subyektiv və ekspressiv cəhətləri fərqləndirilir. Emosional ünsiyyətin qeyri-verbal vasitələr, emosional məzmunlu informasiya, empatiya, emosional yaxınlıq, emosional intellekt və emosiyaları qavrama və anlama kimi əsas komponentlərinin olduğu qeyd olunur. Eyni zamanda, emosional ünsiyyətin aparıcı olduğu tədqiqat istiqamətləri yaxud yanaşmaları qruplaşdırılır və təhlil edilir.

Açar sözlər: *emosional ünsiyyət, ünsiyyət, pedaqoji ünsiyyət, müsbət emosional ünsiyyət, mənfi emosional ünsiyyət, şəxsiyyətlərarası münasibətlər*

Abstract. In the modern era, when interpersonal relationships determine the outcome of activities, the importance of emotional communication is increasing. In this article, emotional communication is considered as a subject of analysis, first separately, and then at the same level, within the categories of communication and emotions. The concepts of communication and pedagogical communication are defined, including the concept of emotional communication. In explaining emotional communication, along with analyzing the characteristics of its formation and development, the structure and components of emotional communication are also considered. In particular, the cognitive, subjective, and expressive aspects of emotional communication are highlighted, which are formed by communication and emotions that closely interact in terms of functionality. It is noted that emotional communication has such basic components as nonverbal means, information with emotional content, empathy, emotional intimacy, emotional intelligence, and perception and understanding of emotions. At the same time, research directions or approaches in which emotional communication is developed have been grouped and analyzed.

Key words: *emotional communication, communication, pedagogical communication, positive emotional communication, negative emotional communication, interpersonal relationships*

Аннотация. В современную эпоху, когда межличностные отношения определяют исход деятельности, возрастает значение эмоционального общения. В статье эмоциональное общение рассматривается как предмет анализа, сначала отдельно, а затем на том же уровне, в рамках категорий общения и эмоций. Определены понятия общения и педагогического общения, включая понятие эмоционального общения. При объяснении эмоционального общения, наряду с анализом особенностей ее формирования и развития, рассматривается также структура и компоненты эмоционального общения. В частности, выделены познавательные, субъективные и экспрессивные аспекты эмоционального общения, которые формируются общением и эмоциями, тесно взаимодействующими по функциональности. Отмечается, что эмоциональное общение имеет такие основные компоненты, как невербальные средства, информация с эмоциональным содержанием, эмпатия, эмоциональная близость, эмоциональный интеллект и восприятие и понимание эмоций. Одновременно с этим сгруппированы и проанализированы направления исследований или подходы, в которых развивается эмоциональное общение.

Ключевые слова: эмоциональное общение, общение, педагогическое общение, положительное эмоциональное общение, отрицательное эмоциональное общение, межличностные отношения

Giriş

Sosial varlıq kimi insanın inkişafı və sosiallaşması bir neçə sahədə baş verir. Həmin sahələrdən biri də ünsiyyət fəaliyyətidir. İnsan fəaliyyətini ünsiyyətsiz təsəvvür etmək imkansız kimi görünür. Qeyd edilir ki, “*ünsiyyət bütün sosial-psixoloji hadisələrin mənbəyini təşkil edir*” (1, s. 8). Ünsiyyət prosesində informasiya mübadiləsi ilə yanaşı, insanların bir-birini qavraması və anlaması, həmçinin insanların bir-birinə qarşılıqlı təsiri baş verir. Sadalanan bütün bu istiqamətlərdə insan emosiyaları və hissləri bu və ya digər şəkildə iştirak edir və öz iştirakı ilə insan münasibətlərinin çalarını müəyyən edir. İnsanlar sosial varlıqlar olduğu üçün, emosiyaların səmərəli mübadiləsi empatiyada, əməkdaşlıqda, sosial əlaqələrin və şəxsiyyətlər arasında münasibətlərin formalaşmasında, konfliktlərin həlli, qrup dinamikasının və identikliyin formalaşmasında həlledici rol oynayır.

Metod

Ünsiyyətlə bağlı klassik və müasir emli ədəbiyyatların təhlili nəticəsində alınmış məlumatların sistemləşdirilməsi, təsnif edilməsi və interpretasiyası həyata keçirilmişdir. Müxtəlif tədqiqatçıların nəzəri fikirləri öyrənilmiş, məsələyə münasibətlərinin şərhli həyata keçirilmişdir.

Nəticə

İlk olaraq, ünsiyyət və pedaqoji ünsiyyət anlayışlarının mahiyyətini açmaq önəmlidir. “Psixologiya” (Ə.S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə, 2002) dərslində “*ünsiyyət iki və daha çox adamın (öz aralarındakı) münasibətləri aydınlaşdırmaq və ümumi nəticə əldə etmək məqsədilə öz səylərini birləşdirməyə və əlaqələndirməyə yönəldilmiş qarşılıqlı təsir prosesi*” kimi tərif edilir (2, s. 502; 1, s. 11).

R.İ. Əliyev “Psixologiya” (2008) adlı dərs vəsaitində qeyd edir ki, “*Belə ki, ünsiyyət şüur daşıyıcısı olan “ağıllı varlığın” sosial tələbatıdır. Və ya ünsiyyət iki və daha çox adamın münasibətləri aydınlaşdırmaq və ümumi nəticə əldə etmək məqsədilə öz səylərini əlaqələndirməyə və birləşdirməyə yönəldilmiş qarşılıqlı təsirdir*” (3, s. 288). Müəllif ünsiyyətə növdaxili və növlərəarası iki cəhətli əlaqə kimi baxır. O yazır: “*İnsan və heyvanların həyat tərziləri ilə tanışlıq onun iki cəhətini ayırmağa imkan verir: təbiətlə və canlı varlıqlarla. Təbiətlə əlaqəni insan fəaliyyətinin xüsusi növü kimi xarakterizə edir və insanın özünün, öz mövcudluğunun dərk olunması, ətraf mühitin dəyişdirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyəti adlandırırlar. İkinci növ əlaqə isə canlı varlıqların bir-birlərinə informasiya mübadiləsi, qarşılıqlı təsiri kimi səciyyələndirilir. Növdaxili və növlərəarası belə əlaqə ünsiyyət adlanır*” (3, s. 288-289).

A.U. Məmmədov “Ümumi psixologiya” (2012) adlı tədris vəsaitində ünsiyyətə belə tərif verir: “*Ünsiyyət iki və daha çox şəxsiyyət arasında aparılan söhbətdən, müsahibədən ibarət olan bir proses kimi, əksər hallarda, şüurlu, məqsəduyğun və planlı şəkildə həyata keçirilir. Məsələn, müəllimlə şagird arasında aparılan ünsiyyət...*” (4, s. 471-472). Müəllif, ünsiyyət və pedaqoji ünsiyyət anlayışlarını eyni kontekstdə nəzərdən keçirmiş olur.

“Ümumi psixologiya” (1982) dərslində ünsiyyətə münasibət kontekstində yanaşaraq, “*Ünsiyyət hər hansı bir adama və ya başqa adamlara bu və ya digər münasibəti ifadə etmək tərzidir*” kimi tərif verilir (5, s. 225)

“Sosial psixologiya” (K.Q. Kazımova, U.M. Qəzvini, 2022) dərslində vurğulanır ki,

“Ünsiyyət dedikdə, biz nitq və nitqdən kənar təsirin köməyilə həyata keçirilən qarşılıqlı münasibəti nəzərdə tuturuq” (6, s. 75)

“Psixologiya” lüğətində yazılır ki, “Ünsiyyət – 1) insanlar arasında birgə fəaliyyət tələbatları ilə doğurulan və özünə informasiya mübadiləsini, başqa insanın qarşılıqlı təsir prosesinin, qavranılması və anlaşılmasının vahid strategiyasının işlənilməsinə daxil edən əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsinin mürəkkəb, çoxplanlı prosesidir; 2) subyektlərin işarələrlə (simvollarla) həyata keçirilən birgə fəaliyyətin tələbatları ilə doğurulan və partnyorun halında, davranışında və şəxsi-məna törəmələrində əhəmiyyətli dəyişikliklərə istiqamətlənmiş qarşılıqlı təsirdir” (7, s. 244).

R.S. Nemovun yanaşması və ünsiyyətə verdiyi tərif prof. R.İ. Əliyevin fikirləri ilə üst-üstə düşür. O da, ünsiyyətə növdaxili və növlər arası əlaqə kimi yanaşır (8, s. 512).

M.Ə. Həmzəyev və S.F. Əmiraslanovaya görə, “Pedaqoji ünsiyyət müəllimin şagirdlərlə təlim və tərbiyə prosesində həyata keçirdiyi ünsiyyətdir” (1, s. 156; 9, s. 179). Onların fikrincə, “Pedaqoji ünsiyyət müxtəlif məqsədlər daşıya bilər: fərdi-idraki (nə isə yeni bir şeyi öyrənmək, təlimat almaq), emosional (qiymətləndirmək, münasibəti bildirmək, təəssüratı bölüşmək)” (1, s. 157; 9, s. 180).

B. Əliyev, K. Əliyeva və R. Cabbarova görə, “Pedaqoji ünsiyyət – müəllimlərin şagirdlərlə dərstdə və dərstdən kənar müəyyən pedaqoji funksiyaların yerinə yetirilməsinə və əlverişli psixoloji iqlimin yaradılmasına, təlim fəaliyyətinin və müəllimin şagirdlərlə və şagirdlərin öz aralarındakı münasibətlərin optimallaşdırılmasına yönələn peşəkar ünsiyyətdir” (10, s. 178). Bu tərif A.A. Leontyevin tərifilə səsləşir.

A.A. Leontyev qeyd edir ki, “Pedaqoji ünsiyyət – bu, müəllimin şagirdlərlə dərstdə yaxud dərstdən kənardakı (təlim və tərbiyə prosesində) müəyyən pedaqoji funksiyaları olan və əlverişli psixoloji iqlimin yaradılmasına (əgər o, tam və optimaldırsa), həmçinin təlim fəaliyyətinin və həm də şagird kollektivinin daxilində pedaqoq və şagirdlər arasındakı münasibətlərin başqa növ psixoloji optimallaşdırılmasına istiqamətlənmiş peşə ünsiyyətidir” (11, s. 8).

V.A. Kan-Kalikin fikrincə, “Pedaqoji ünsiyyət “pedaqoq – təhsil alan” sistemində peşə ünsiyyətinin müxtəlifliyidir, hansı ki, təşkilatçı-

nun, tərbiyəçinin, rəhbərin, istehsalat təhsili ustasının, həkimin və b.-nin fəaliyyətinin ayrılmaz elementi kimi çıxış edir” (12, s. 10).

V.A. Kan-Kalik pedaqoji ünsiyyətə tərif verərək qeyd edir ki, “peşə-pedaqoji ünsiyyət pedaqoq və tərbiyə olunanların məzmunu informasiya mübadiləsi, tərbiyəedici qarşılıqlı təsirin göstərilməsi, kommunikatv vasitələrin köməyilə qarşılıqlı münasibətlərin təşkil olunan üzvi sosial-psixoloji qarşılıqlı təsirin sistemidir (priyomları və vərdişləridir)” (12, s. 12).

Y.K. Kolominski pedaqoji ünsiyyət və pedaqoji şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı təsiri əlaqəli şəkildə təhlil edir. O yazır ki, “Pedaqoji münasibətlərin aparıcı komponenti bütün digər tərkib elementləri (əyani təsəvvürləri (obrazları), mühakimələri və s.-ni) rəngləndirən emosional yaşantılardır. Məhz emosional – müsbət, mənfə, ambivalent – münasibətlər pedaqoji davranışın verbal (pedaqoji deyimlər) və qeyri-verbal məzmun və formalarında təzahür edir. Bu zaman müsbət və mənfə münasibətin dildə və mədəni ənənələrdə möhkəmlənmiş ifadə vasitələri istifadə olunur” (13, s. 14-18).

Qeyd etmək önəmlidir ki, istər pedaqoji, istərsə də, emosional planda dəqiqləşdirməli olduğumuz iki kateqoriya – ünsiyyət və kommunikasiya anlayışları (pedaqoji ünsiyyət və pedaqoji kommunikasiya, emosional ünsiyyət və emosional kommunikasiya) – ilə qarşılaşırıq. İngilis dilli mədəniyyətdə “ünsiyyət” sözünün əvəzinə “kommunikasiya” sözü işlədilir. B.İ. Fefelova qeyd edir ki, “ünsiyyət” sözündə tərəfdaşların daha şəxsi, mənəvi əlaqəsi ehtiva olunur, “kommunikasiya” isə daha işgüzar münasibətləri nəzərdə tutur. Müəllifin fikrincə, ünsiyyət qavrayışımızda bilavasitə mədəniyyət və mənəviyyətimizlə bağlı olan şeydir (14, s. 18). Belə çıxır ki, mənəviyyət yoxdursa, ünsiyyət yoxdur. Ünsiyyət yoxdursa, onda insanların qarşılıqlı təsiri kommunikasiyaya çevrilir. Bu məsələyə E.P. İlyinin fikri aydınlıq gətirə bilər. O qeyd edir ki, bu anlayışlar arasında nisbət fərqlidir, daha doğrusu, ümuminin (kommunikasiya) və xüsusunin (ünsiyyət) münasibəti kimi. “Kommunikasiyanın bütün növləri ünsiyyət deyil, yalnız istənilən ünsiyyət kommunikasiyanın xüsusi növüdür. Kommunikasiya dedikdə, iki sistemin əlaqəsi, qarşılıqlı təsiri başa düşülür, hansı ki, gedişində bir sistemdən digərinə informasiya daşıyan signal ötürülür. Kommuni-

kasiya həm maşın-maşın, həm maşın-insan, həmçinin insan-insan sistemlərinə xasdır. İnsanların qarşılıqlı təsiri zamanı kommunikasiya yəni keyfiyyət məzmunu əldə edir” (14, s. 18-19).

“Böyük psixoloji lüğət”də qeyd edilir ki, “əksər müəlliflər (Q.M.Andreyeva, B.D.Parigin, A.V.Petrovski, M.Q.Yaroşevski və b.) istənilən kommunikativ aktda, adətən, üç tərəfi – informasiya mübadiləsini (kommunikativ tərəf), təsir mübadiləsini (interaktiv tərəf) və obrazın yaranmasını, partnyorun anlaşılmasını (sosial-perseptiv tərəf) ayırd edirlər. Bu sadalananlara bir tərəfi – emosional tərəfi də əlavə etmək məntiqli olar” (15, s. 416.; 14, s. 22-23). E.P. İlyin yazır ki, “Ünsiyyət – bu, həm ünsiyyət partnyorunun emosiyaları ilə yoluxmadır, həm də partnyorda hansısa emosiyayı çağırmaqdır” (14, s. 24).

R.S. Nemov ünsiyyəti məzmun cəhətdən xarakterizə edərkən, kondisyon (emosional) ünsiyyəti tərif edir. O yazır ki, “Kondisyon ünsiyyət zamanı insanlar bir- birini müəyyən fiziki yaxud psixi hala gətirmək üçün hesablanmış təsiri bir-birinə göstərir. Məsələn, əhvalı yüksəltmək yaxud əksinə, onu korlamaq; bir-birini qıcıqlandırmaq yaxud sakitləşdirmək, son nəticədə isə – bir-birinin əhvalına müəyyən təsir göstərmək” (8, s. 514).

Emosional ünsiyyət üz ifadəsi və jestlərdən tutmuş, səs tonları və metafor ilə bitən affektiv siqnalların ötürülməsi və interpretasiyasıdır. Emosional ünsiyyət həm verbal (şifahi yaxud yazılı), həm də qeyri-verbal (mimika, bədən dili və s.) vasitələrlə baş verə bilər. Lakin bu ünsiyyətdə qeyri-verbal vasitələr daha aparıcı olur.

Emosional ünsiyyət anlayışının mahiyyətinin izahı üçün, ilk olaraq, iki suala cavab vermək önəmlidir: birincisi, emosional ünsiyyət nə zaman formalaşır?, ikincisi, bu ünsiyyət özünə hansı komponentləri daxil edir?

Emosional ünsiyyət anlayışı iki – emosiya və ünsiyyət – sözlərindən ibarətdir. Deməli, birinci suala cavab vermək özlüyündə hər iki anlayışın insanda özünü ilk dəfə nə zaman göstərdiyini üzə çıxarmağı zəruri edir. Aparılmış bir çox tədqiqat nəticələrinə görə, insan kədər, qəzəb, təəccüb, qorxu, iyrenmə, nifrət, marağ, sevinc və b. bu kimi baza (fundamental) emosiyalarla doğulur (K. İzard., P.Ekman və b.). Emosiyaların bioloji funksiyasının, xüsusilə ətraflı öyrənilmiş ekspressiv komponentinin təhlili deməyə əsas verir ki, bioloji səviyyədə emosiyalar sinir

və əzələ sistemində baş verən proseslərlə çağırılan duyğu kimi yaranır (16). Deməli, ilk suala cavabla əlaqədar olaraq, belə müddəə ilə çıxış edə bilərik ki, hətta ana bətnində artıq sinir sistemi müəyyən qədər formalaşmış fərddə emosiyalar özünün mimik ifadəsini tapır. Əgər o faktı da nəzərə alsaq ki, insan hələ nitqə yiyələnmədən öncə ünsiyyətə daxil olur, başqa sözlə, nitqli ünsiyyətlə yanaşı, nitqsiz (emosional, qeyri-verbal) ünsiyyət də var, onda deyə bilərik ki, artıq ana bətnində fərd ünsiyyətin bəzi elementlərini öz üzərində hiss edir. Məlumdur ki, N.M. Şelovanov və onun əməkdaşları olan N.L. Fiqurin və M.P. Denisovanın 1920-ci illərdə elmə daxil etdiyi, uşağın həyatının artıq 3-cü həftəsindən başlayaraq tədricən formalaşan, onun 2-3 aylığında tam müşahidə olunan canlanma kompleksi anlayışı (ing. revival complex, revitalization complex) körpənin onu sevindirən təsirləri (rəngli oyuncaqları, melodik səsləri, böyükklərin müraciətlərini) qavraması zamanı yaranan müsbət emosional təzahürlərinin məcmusuna işarə edir. Vurğulanır ki, “səslər təsir edəndə öncə donma yaxud mərkəzləşmə, obyektə (predmetə yaxud insanın üzünə) görmə fiksasiyası qeyd olunur, sonra isə gülüş təzahür edir, hansına ki, sonradan (ya da onunla eyni vaxtda) vokallaşma və hərəkət canlanma qoşulur” (15, s. 276; 17, s. 322).

Gördüyümüz kimi, canlanma kompleksi, ilk olaraq, uşağın qavranılan təsirlərə cavabı kimi yaranan fərqləndirilməmiş emosional reaksiyası kimi izah edilir. Həmçinin vurğulanır ki, sonralar M.İ. Lisina və əməkdaşlarının da tədqiqatlarının göstərdiyi kimi, “canlanma kompleksi sadəcə reaksiya deyil, körpənin yaşlı ilə ünsiyyətinin funksiyasını icra edən təşəbbüskar aksiyasıdır” (15, s. 276-277).

İkinci suala cavab özlüyündə emosional ünsiyyətə tərif verməyi, həmçinin emosiyaların və ünsiyyətin ayrı-ayrılıqda funksiyalarını, strukturunu təhlil etməyi zəruri edir. Çünki emosional ünsiyyət anlayışının mahiyyəti onun funksiyalarında ifadə olunur.

Bir tərəfdən, emosional ünsiyyət qeyri-verbal vasitələrlə (mimika və pantomimika, intonasiya və b.) həyata keçirilən ünsiyyət kimi xarakterizə edilə bilər. Bu zaman qeyri-verbal vasitələr emosional ünsiyyətin əsas komponenti kimi önə çıxır. Emosional ünsiyyət emosional informasiyanın və ya mübadilənin ünsiyyətdə

aparıcı olduğu ünsiyyət kimi də qəbul edilir. Belə yanaşmada emosional məzmunlu informasiya emosional ünsiyyətin əsas komponentinə çevrilir. Emosional ünsiyyət həmçinin o prosesə deyilir ki, insanlar məhz onun vasitəsilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə və sosial kontekstdə emosiyaları ifadə və izah edir, ona reaksiya verir. Bu tərifə görə, emosional ünsiyyətin əsas komponenti emosional intellektlə əlaqəli olmasıdır. Məsələn, U.Kakarla emosional ünsiyyəti şəxsiyyətlərarası ünsiyyətdə emosional intellektin sosial, peşəkar və siyasi kontekstlərdə oynadığı rol nöqtəyi-nəzərindən keçirir, emosional intellektin effektiv şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin formalaşmasındakı mühüm roluna işarə edir (18). X.A. Bakıxanova qeyd edir ki, emosional intellektin inkişafını dəstəkləyən ən əlverişli layihə sosio-emosional öyrənmədir (19). Bu isə, bildiyimiz qədər ilə emosional ünsiyyət olmadan mümkün deyildir.

“Psixologiya” dərslində (Ə.S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə, 2002) emosional ünsiyyət şəxsi ünsiyyət kontekstində nəzərdən keçirilir. Müəlliflər yazır ki, *“Şəxsi ünsiyyətin adətən iki səviyyəsini fərqləndirirlər. Birinci səviyyədə ünsiyyət iki (və ya üç) adamın vasitəsiz təması kimi meydana çıxır və emosional xarakter daşıyır. Lakin tədricən emosional ünsiyyət şəraitində adamlar öz nöqtəyi-nəzərlərini izah etməyə, müdafiə etməyə, bir-birlərinin fikirlərini, əməllərini və s. müəyyən mövqedən qiymətləndirməyə başlayırlar. Bu, şəxsi ünsiyyətin ikinci səviyyəsidir”* (2, s. 505). Əslində ikinci səviyyədə haqqında danışılan şəxsi ünsiyyətdəki emosional ünsiyyətin emosional intellekt komponentinə işarə edilir. Bəzən emosional ünsiyyət manipulyasiya üsullarından biri kimi də xarakterizə olunur, belə ki, insanların bir qismi başqa adamları manipulə etmək üçün məhz bu ünsiyyət növündən istifadə edə bilirlər. Bu mexanizmi növbəti şəkildə izah edə bilərik. Emosiyalarımızı jestlər və ya üz ekspressiyası ilə ifadə edə biliriksə, deməli, bunun əksi də mümkün olacaqdır. Başqa sözlə, müəyyən üz ifadəsi və ya jestlə sanki hansısa emosiyayı keçirdiyimizlə bağlı təəssürat yaratmaq, yəni manipulyasiya etmək olar.

“Psixologiya” (R.İ. Əliyev, 2008) adlı dərs vəsaitində emosional ünsiyyət şəxsiyyətlərarası münasibət kontekstində nəzərdən keçirilir. Müəllif qeyd edir ki, *“Ünsiyyətin məzmununa canlı varlığın emosional vəziyyəti və ya daxili moti-*

vasiyasını aid edirlər. ... Ünsiyyət vasitəsilə bir canlı varlıq özünün emosional vəziyyəti (razılıq, sevinc, nifrət, kədər, qəm və s.) barədə məlumat verərək onunla canlı əlaqə qurur. Belə informasiyanın bir insandan başqa birinə verilməsilə şəxsiyyətlərarası münasibət qurulur” (3, s. 289).

“Ümumi psixologiya” (1982) dərslində emosional ünsiyyət işarə ünsiyyəti ilə vəhdətdə götürülərək, mənalı ünsiyyət kimi xarakterizə edilir: *“Nitq ünsiyyəti işarə ünsiyyətinin xüsusi halıdır. Lakin sözlərin köməyi olmadan jestlərdən, mimikadan, duruşdan, baxışın istiqamətindən, hətta həmsöhbətlər arasındakı məsafədən istifadə etməklə də ünsiyyət saxlamaq olar. Bu cür – mənalı – ünsiyyət xüsusilə emosional vəziyyət, hisslər və əhvalların ötürülməsi ilə əlaqədar olan şərait üçün xarakterikdir”* kimi tərif verilir (5, s. 224).

A.Bartsch və S.Hubner emosional ünsiyyətin ünsiyyət tərəfdaşlarının emosiyaları arasında qarşılıqlı təsir prosesi kimi konsepsiyalaşdırıldığı emosional ünsiyyət modelini təsvir edirlər. Onlar emosional ünsiyyətin hər birinin fərqli emosiyalar nəzəriyyəsinə əsaslandığı dörd işçi tərifini təqdim edirlər. Müəlliflərin fikrincə, emosional ünsiyyət üç qarşılıqlı mürəkkəblik səviyyəsindən ibarətdir: 1) anadangəlmə stimullaşdırıcı reaksiya-nümunələr, 2) assosiativ sxemlər və 3) simvolik məna. Sonda belə fikir səsləndirilir ki, emosional ünsiyyət tək bir ünsiyyət nəzəriyyəsi altında qəbul edilə bilməz (20).

Ümumiləşdirsək, deyə bilərik ki, emosional ünsiyyətdə üç əsas cəhəti fərqləndirə bilərik: koqnitiv, subyektiv və ekspressiv. Koqnitiv cəhət deyəndə, hisslərin və emosiyaların ünsiyyət tərəfdaşları tərəfindən qavranılması başa düşülür. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərlə çağırılan yaşantılar subyektiv cəhəti xarakterizə edir. Ekspressiv cəhət isə emosiyaların istərsə verbal, istərsə də qeyri-verbal ünsiyyət tərəfdaşına münasibətdə emosiyaların ifadəsini nəzərdə tutur.

Emosiyaların funksiyalarına gəlinə isə, onların üç səviyyədə təhlil edildiyini qeyd edə bilərik:

Birincisi, fizioloji səviyyədə emosiyaların bioloji funksiyası; məsələn, qəzəb zamanı emosiyalarımız qan axınını müvafiq hərəkətlərdən məsul əzələlərə yönəldir.

İkincisi, psixoloji səviyyədə emosiyaların motivədicisi təsir funksiyası; emosiyalar bizim qavrayışımızı, düşüncəmizi və davranışımızı təhrik etməklə şəkilləndirir və istiqamətləndirir.

Üçüncüsü, sosial səviyyədə signal (sosial) funksiyası; qarşılıqlı təsir prosesində bizim ünsiyyətə emosional təzahürlərdən qurulur (16).

Ünsiyyətin funksiyalarına gəldikdə isə, müxtəlif təsnifatlarla qarşılaşırıq. “Psixologiya” lüğətində bizim diqqətimizi üç funksiya cəlb edir. Onlardan biri B.F. Lomovun təsnifatında adı keçən *affektiv-kommunikativ* funksiya (informasiya-kommunikativ və tənzedici-kommunikativ funksiya ilə bərabər), L.A. Karpenkonun təsnifatında yer tapan *amotiv* funksiya (təmas, informasiya, təhrikəci, əlaqələndirmə, anlama, münasibətlərin yaradılması və təsir göstərmək funksiyaları ilə bərabər) və A.A. Brudniyın təsvir etdiyi *özünüifadə etmək* funksiyasıdır (instrumental, sindikativ və translyasiya funksiyaları ilə bərabər). B.F. Lomova görə, “*Affektiv-kommunikativ funksiya insanın emosional sahəsinə aid olmaqla, onun emosional halının dəyişilməsinə olan tələbatlara cavab verir*” (7, s. 244). L.A. Karpenkonun fikrincə, “*O cümlədən, amotiv funksiyanın məqsədi partnyorda vacib emosional yaşantıların oyadılması (“emosiyalarla mübadilə”), həmçinin onun köməyiylə şəxsi yaşantıların və halların dəyişdirilməsidir*” (7, s. 245). A.A. Brudniya görə, “*Özünüifadə etmək funksiyası qarşılıqlı anlamaya nail olmaq (məqsədi daşıyır)*” (15, c. 417).

Deyənlərlə yanaşı, emosional ünsiyyətin strukturunda onun iki növünü fərqləndirirlər: müsbət və mənfi. D.O. Slobodenyuk qeyd edir ki, “*müsbət emosional ünsiyyət uşaqlarda özünə-inamı, özünənəzarəti, stressə davamlılığı və sosial uyğunlaşmaya qabiliyyəti inkişaf etdirməyə kömək edir. Bundan başqa, emosional məzmunlu əlaqələr valideyn və uşaqlar arasında sağlam psixoloji inkişafın əsası olan isti və etibaredici münasibətlərin formalaşmasına şərait yaradır. Mənfi emosional ünsiyyət isə, əksinə, uşağın psixi inkişafına mənfi təsir göstərə bilər. Qışqırıq, cəzalandırma, təhqir, diqqət və qayğının çatışmazlığı uşaqlarda qorxu, həyəcan, natamamlıq kompleksi, aqressiya, özünüqiymətləndirmə ilə bağlı problemlər və digər mənfi emosiyalar doğura bilər. Ona görə də, uşaqlarla ünsiyyətdə onun emosional tərəfini nəzərə almaq və əlverişli emosional şərait yaratmağa can atmaq lazımdır*” (21).

Ümumiləşdirmə etsək, deyə bilərik ki, emosional ünsiyyətin əsas tərkib hissələri (komponentləri) aşağıdakılardır:

1. Qeyri-verbal vasitələr.

2. Emosional məzmunlu informasiya (sətirlə, şüursuz).

3. Empatiya.

4. Emosional yaxınlıq.

5. Emosional intellekt.

6. Emosiyaları qavrama və anlama.

Deməli, adları sadalanan komponentləri emosional ünsiyyətin ölçülə bilən meyarı kimi tədqiqatda istifadə etmək mümkündür.

Deyənlərlə yanaşı, vurğulamaq önəmlidir ki, müasir dövrdə emosional ünsiyyətin öyrənilmə konteksti və istiqamətləri müxtəlifdir. Bu yanaşmaları öyrənmək bu sahədə aktual istiqamətləri müəyyən etmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Emosional ünsiyyətin (kommunikasiyanın) aparıcı olduğu tədqiqat istiqamətlərini yaxud yanaşmaları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

1. Təkamül yanaşması

2. Konflikt kontekstində yanaşma

3. Terapevtik yanaşma

4. Sosioloqistik yanaşma

5. Musiqi kontekstində yanaşma

6. Süni intellekt kontekstində yanaşma

Birinci yanaşmaya görə, emosional ünsiyyət (kommunikasiya) yalnız ekspressiv deyil, həm də funksional xarakter kəsb edir. Müəlliflər qeyd edirlər ki, insanların ünsiyyətinin xüsusilə dil vasitəsilə həyata keçirilən nümayişkar kommunikasiya üsulu ilə yanaşı qeyri-nümayişkar üsulları da var, hansılardan ki, təkamül sabitliyi ilə əlaqəli olan yalnız konkret bir sinfə – emosional ifadələrə – diqqəti yönəlmişlər. Onlar iddia edirlər ki, emosional ünsiyyətin sabitliyi probleminin mövcud həlləri problemlidir deyərək həmin problemi daha adekvat izah edə bilən yeni mexanizmlər sinfini – emosional oyanıqlıq mexanizmlərini – təklif edirlər (22).

İkinci yanaşmanı inkişaf etdirən tədqiqatçılar emosional ünsiyyətin nəticə əldə etmə üçün qəzəb yaxud həmdərd olmaq kimi emosiyaların strateji anlamda ifadə oluna biləcəyi konflikt zamanı necə cərəyan etdiyini qeyd edirlər (23).

Üçüncü yanaşmanın tərəfdarları qeyd edirlər ki, klinik praktikada “şüursuz kommunikasiya” kimi xarakterizə olunan fenomenlər həm daxildə, həm də şüurdan kənar baş verən emosional kommunikasiya kimi izah edilə bilər. Müalicə prosesində, həmçinin bütün həyatı qarşılıqlı təsir proseslərində baş verdiyi kimi emo-

sional kommunikasiya prosesinin çoxlu kodlama nəzəriyyəsi kontekstində müəyyən edilən referent prosesin köməylə izah edildiyi vurğulanır. Referent proses kliyentin emosional təcrübəni sıxışdırılmış təcrübəni də daxil etməklə, verbal formada ifadə etmək cəhdində, dinləyən, yaşayan və müdaxilə edən analitikdə və onlar arasındakı qarşılıqlı təsirdə təsir göstərir (24).

Dördüncü yanaşmaya görə, danışmaq şəraitində dil, obrazlı nitq (metafor) emosional kommunikasiyada vacib rol oynayır. Şəxsiyyətlər arasında qarşılıqlı təsirdə danışanlara kədər yaxud sevinc kimi mürəkkəb emosiyalarla baş etməyə kömək etməklə obrazlı nitqin emosional rezonansı necə qüvvətləndirməsi məsələsi araşdırılır. Danışanların və dinləyənlərin fərdi və mədəni xüsusiyyətlərinin, söhbət mövzularının, sosial şəraitin və bununla bağlı amillərin obrazlı nitqin istifadəsinin tezliyinə, tipinə və interaktiv nəticələrinə necə təsir göstərməsi məsələsinin anlaşılması adı keçən problemin daha ətraflı öyrənilməsi kontekstində yeni paradigmalardan formalaşdırılması zamanı mümkün ola bilər (25).

Beşinci yanaşmaya görə, emosiyalar nitq sərhədlərini aşır. Müəlliflər musiqi ifasının emosional kommunikasiya üçün zəngin qeyri-verbal kanal təklif etdiyini vurğulayaraq, temp, tembr (səsin səviyyəsi) və ritmin (artikulyasiyanın) affektiv siqnal rolunu oynadığını qeyd edirlər. Aparılan tədqiqatda müəyyən edilmişdir ki, (a) ifaçıların ifadəli niyyətləri ifalardakı ölçülən bütün siqnallara təsir göstərirdi, (b) siqnallar ifaçıların niyyətləri ilə yalnız ehtimali əlaqəyə malik idi və (c) siqnallar öz aralarında bir-biriləri ilə korrelyasiya edirdilər. Alınan nəticələr audioləşdirmə üzrə eksperimentlərdə də təsdiqini tapmışdır, hansı ki, göstərmişdir ki, dinləyicilər güman edilən emosional ifadələri uğurla çözmüşlər və musiqi hazırlığı olan və olmayan dinləyicilər arasında həllin dəqiqliyində fərqlər olmamışdır (26).

Altıncı yanaşmaya görə, emosional kommunikasiya insan və maşın (kompüter) arasındakı qarşılıqlı təsirin ənənəvi sistemlərinin məhdudiyyətlərini aradan qaldıran sistem kimi istifadə olunur. Belə ki, emosiyaların tanınması və nəzərə alınması üçün insan və maşın (kompüter) arasında qarşılıqlı təsir sistemləri yaradılmışdır. Tədqiqatçılar affektiv hesablamaların yaxşılaşdırılması və empatiya bacarığı olan süni intellektin hazırlanması məqsədilə bulud arxitekturaların istifadəsinin köməylə emosiyaların ötürülməsi sistemini təklif edir (27).

Müzakirə

Emosional ünsiyyət probleminin öyrənilməsi, mahiyyət etibarilə, psixologiyayı, pedaqogikanı, dilçiliyi, sosiologiyayı, informatikanı və b. bu kimi elm sahələrini özündə birləşdirən fənlər arasında araşdırma mövzudur. Yuxarıda göstərilənlər kimi, ancaq həryönlü araşdırmalar və təhlillər nəticəsində ortalığa çıxan müxtəlif nəzəri və tətbiqi konsepsiyaların inteqrasiyası sayəsində emosional kommunikasiyanın insanlar arasındakı əlaqələri və münasibətləri necə formalaşdırdığını dərinləndirən anlamaq mümkündür.

Problemin aktuallığı. XXI əsr texnologiya əsri olsa da, insanların fəaliyyətində emosiyaların rolu artmağa davam edir. Xüsusilə insan-insan və insan-maşın qarşılıqlı təsir sistemlərində emosiyaların aparıcı rolunun qəbul edilməsi emosional ünsiyyət probleminin öyrənilməsini aktual edir.

Problemin elmi yeniliyi. İlk dəfə məqalədə emosional ünsiyyət anlayışı müxtəlif yanaşmalar kontekstində tərif edilir, onun mahiyyəti və strukturu geniş elmi təhlilin predmetinə çevrilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Şəxsiyyətlər arasında münasibətlərin formalaşmasında emosional ünsiyyətin istifadə imkanlarının öyrənilməsi onun tətbiq edilmə sahələrinin müəyyən edilməsi və genişlənməsi üçün şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. Həmzəyev, M.Ə., Əmiraslanova, S.F. Ünsiyyətin psixologiyası: [Elektron resurs] Dərs vəsaiti. – Bakı: Nurlan, – 2007. – 180 s. URL:<https://asantelim.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/05/c3bcnsiyye999t-psixologiyasc4b1.pdf>
2. Bayramov, Ə.S., Əlizadə, Ə.Ə.. Psixologiya: [Elektron resurs] / Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: “ÇİNAR-ÇAP” Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsi, – 2002, – 620 s. URL:<https://adpuquba.edu.az/wp-content/uploads/2020/12/Psixologiya-Ali-mektebler-ucun-derslik-BAYRAMOV.pdf>
3. Əliyev, R.İ. Psixologiya: Dərs vəsaiti / – Bakı: Nurlan, – 2008. – 352 s.
4. Məmmədov, A.U. Ümumi psixologiya: Dərs vəsaiti. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – 792 s.

5. Ümumi psixologiya. Pedaqoji institutların tələbələri üçün dərslik / prof. A. V. Petrovskinin redaktorluğu ilə. – Bakı: Maarif, – 1982. – 496 s.
6. Kazımov, K.Q., Qəzvini, U.M. Sosial psixologiya: Bakalavr hazırlığı üçün dərslik / – Bakı: Fyuzat. – 2022. – 584 s.
7. Психология. Словарь: [Электронный ресурс] / Под общ. Ред. А.В.Петровского, М.Г. Ярошевского. – Москва: Политиздат, – 1990, – 494 с. URL: <https://obuchalka.org/2018021198972/> psixologiya-slovar-petrovskogo-a-v-yaroshevskogo-m-g-1990.html
8. Немов, Р. С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений:– Москва.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 688 с.
9. Nəməzəyev, M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları / M.Ə. Nəməzəyev. – Bakı: Adiloğlu, – 2003. – 282 s.
10. Əliyev, V.N. Pedaqoji psixologiya: Dərslik / V.N. Əliyev, K.R. Əliyeva, R.V. Cabbarov. – Bakı: Təhsil, – 2011. – 256 s.
11. Леонтьев, А.А. Педагогическое общение / Под ред. М. К. Кабардова. - 2-е изд., перераб. и дополн. – М.: – Нальчик, –1996. - Серия "Библиотека психолого-педагогической литературы". - 96 с.
12. Кан-Калик, В.А. Учителю о педагогическом общении. Книга для учителя / В.А. Кан-Калик. – Москва: Просвещение, –1987. – 190 с.
13. Коломинский, Я.Л. Педагогическое общение. Педагогическое взаимодействие: [Электронный ресурс] / – Москва: Педагогическая наука и образование. Психология образования. N 4, 2013. с. 14-18 URL:<https://elib.bspu.by/server/api/core/bitstreams/959d1ca6-dda2-4530-964d-3730b662eaf9/content>
14. Ильин, Е.П. Психология общения и межличностных отношений. – СПб.: Питер, –2009. – 576 с.
15. Большой психологический словарь. 4-е изд., расширенное / Сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – Москва: АСТ: АСТ МОСКВА; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, –2009. – 811 с.
16. Изард, К.Э. Психология эмоций / – СПб.: Питер, –2026. – 464 с.
17. Психолого-педагогический словарь / Сост. Рапацевич Е. С. – Минск: «Соврем. слово», – 2006. – 928 с.
18. Kakarla, U. (2025). Emotional Intelligence in Interpersonal Communication. International Journal of Innovative Scientific Research, 3(1), 111-121. <https://ijisr.net/ijisr/article/view/49>
19. Vaxıxanova, X.A. Sosio-emosional öyrənmənin emosional intellektin inkişafına təsiri: [Elektron resurs] // – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, – 2024. Cild 91, № 4, – s. 161-165 URL: https://journals.arti.edu.az/uploads/f_202409100721552136973905.pdf
20. Bartsch, Anne; and Hübner, Susanne. "Towards a Theory of Emotional Communication." CLCWeb: Comparative Literature and Culture 7.4 (2005): <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1278>
21. Слободенюк, Д.О. Роль эмоционального общения в психическом развитии дошкольников: [Электронный ресурс] // – Москва: Всероссийский журнал «Педагогический опыт». Опубликовано: 24.05.2024 URL <https://www.pedopyt.ru/categories/10/articles/3903>
22. Guillaume Dezechache, Hugo Mercier, Thomas C. Scott-Phillips, An evolutionary approach to emotional communication, Journal of Pragmatics, Volume 59, Part B, 2013, Pages 221-233, <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2013.06.007>
23. Jones, T. S. (2001). Emotional communication in conflict. https://books.google.az/books?hl=en&lr=&id=jFfxW2wKthgC&oi=fnd&pg=PA81&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

24. Bucci, W. (2001). Pathways of Emotional Communication. *Psychoanalytic Inquiry*, 21(1), 40–70. <https://doi.org/10.1080/07351692109348923>
25. Fussell, S.R., & Moss, M.M. (1998). Figurative Language in Emotional Communication
26. Patrik N. Juslin; Emotional Communication in Music Performance: A Functionalist Perspective and Some Data. *Music Perception* 1 July 1997; 14 (4): 383–418. doi: <https://doi.org/10.2307/40285731>
27. Chen, M., Zhou, P., & Fortino, G. (2016). Emotion Communication System. *IEEE Access* PP(99):1-1 DOI:10.1109/ACCESS.2016.26414805

Redaksiyaya daxil olub: 19.02.2026